© Український переклад. Р. І. Доценко, 1992.

Impia tortorum longas hie turba furores

Sanguinis innocui, non satiata, alluit.

Sospite nunc patria, fracto nunc funeris antro

Mors ubi dira fuit, vita salusque patent (1).

Чотиривірш, скомпонований для воріт ринку, що має бути споруджений на місці якобінського клубу в Парижі

(1) Зграя розбійників лютих, убивць ненаситних,

Довго впивалася тут кров'ю невинних людей.

Вільна тепер батьківщина — катівні нема вже;

Смерть утекла, бо життя і рятунок прийшли (латин.).

Я знемігся, смертельно знемігся від цих довгих мук і, коли мене врешті розв'язали й дозволили сісти, відчув, що непритомнію. Вирок — моторошний смертний вирок — то було останнє, що я ще розчув. А потім голоси інквізиторів неначе злилися в невиразний глухий гул. Він навіяв мені думку про якийсь обертовий рух — може, тим, що нагадав гуркотіння млинового колеса. Проте це тільки на коротку хвильку, бо невдовзі я вже нічого не чув. Бачити, однак, я ще бачив, і то до жаху виразно.

Я бачив уста суддів у чорних мантіях. Ті уста видавалися мені білішими за аркуш паперу, на якому я пишу оці слова, і потворно

тонкими — бо проступала в них безжальна твердість, неухильна рішучість і холодна зневага до людських мук. Я бачив, як з їхніх уст ще сходили слова, що були для мене присудом Долі. Я бачив, як ті уста розтягувалися, коли проголошували мені смерть. Я бачив, як вони вимовляли моє ім'я, і здригався, бо не чув жодного звуку. І бачив, проймаючись нестямним жахом, як легенько, ледь помітно поколихувались чорні запони на стінах зали. А тоді в око мені впали сім високих свічок на столі. Спершу я догледів у них символ якогось милосердя, вони були немов білі тендітні янголи, що з'явилися врятувати мене; аж раптом розум мій затуманила хвиля підступної млості, кожна жилка в мені затріпотіла, ніби я торкнувся дроту від гальванічної батареї, замість янголів постали безтілесні привиди з вогненними головами, і я зрозумів, що допомоги від них не діждуся. І тоді, наче розкішна музична фраза, скралася до мене думка, який то любий має бути могильний супокій. Вона прийшла тихо й поволі і ніби задовго до того, як суть її повністю розкрилася, але, тільки-но розум мій сприйняв її і примирився з нею, постаті суддів, мовби яким чаром, щезли з-перед моїх очей, високі свічки розтанули, вогонь їхній погас, і залягла чорна темінь. Усі почування мої геть поглинув дикий безодній потік, схожий на той, що ввергає душу в саме пекло. І запанували безгоміння, безрух і ніч.

Я, отже, знепритомнів,— хоч не можу сказати, щоб повністю. Тих решток свідомості я й не пробуватиму ані визначити, ані бодай описати, — досить того, що не цілком вона зникла. У найглибшому сні... ні! в маренні... ні! в непритомності... ні! у смерті... навіть у могилі не цілком вона зникає. Інакше б і безсмертя людського не існувало. Пробуджуючись із найміцнішого сну, ми розриваємо павутинчастий серпанок якогось сновидіння. Але вже наступної секунди (такий благенький цей серпанок!) ми не пам'ятаємо, що нам снилося. Опритомнюючи, людина проходить через дві стадії: перша — це стадія інтелектуального чи духовного існування; друга — фізичного. Якби ми, досягши другої стадії, могли оживити враження з першої, то вони, можлива річ, вельми промовисто розповіли б нам про прірву потойбічності. Але що воно таке, ця прірва? Як хоча б відрізнити її тіні від тіней могили? Але якщо вражень з того, що я назвав першою стадією, ми

не здатні оживити своєю волею, то все-таки хіба ці враження через довший час не повертаються самохіть, примушуючи нас дивуватись, відкіля вони? Хто ніколи не був у непритомності, той не побачить у розжареному вугіллі ані дивовижних палаців, ані до болю знайомих облич, перед ним не пропливуть у повітрі сумовиті образи, невидимі багатьом, той не задумається, вдихнувши пахощі якоїсь нової квітки; голова йому не піде обертом, коли він почує якийсь музичний ритм, що раніш ніколи не привертав його уваги.

Серед частих і втомливих спроб пригадати, серед напружених зусиль воскресити хоча б якісь окрушини напівнебуття, в якому опинилась тоді моя душа, траплялися хвилини, коли мені здавалось, ніби я досяг успіху: у спогадах г моїх були короткі, дуже короткі прогалини, що їх пізніше, прояснілим уже розумом, я міг віднести лише до тодішнього стану напівнепритомності. Ці тіні споминів невиразно мовлять про якісь високі постаті, що мовчки підняли мене й понесли вниз, вниз, усе вниз, аж доки голова мені затьмарилася на саму лише думку, що цьому огидному спускові кінця-краю не буде. Ці тіні мовлять також, який сліпий жах посів тоді моє серце від того, що воно, серце, завмерло в такому неприродному спокої. Далі раптом приходить відчуття непорушності всього на світі — немовби ті, хто ніс мене (о, ця моторошна дорога!), у своєму спускові перетяли межі безмежного і зупинились відпочити з перевтоми. Після цього спадає на мене гнітюча байдужість, і нарешті божевілля покриває все це — божевілля пам'яті, що дозволила собі сягнути в заборонену царину.

І от нараз оживають рух і звук — хапливе биття серця, що луною віддає мені у вухах. А потім — провал і суцільна порожнеча. Потім знову звук, і рух, і доторк, і тремтіння проймає всю мою істоту. Потім надовго приходить просте, без усякої думки, відчуття того, що я існую. І зненацька — думка, пекучий жах, шалений порив збагнути, де ж це я. Потім — гостре бажання забутись у непам'яті. Потім — навальне воскресання свідомості і вдала спроба поворухнутись. І тоді — повний спогад про суд, і суддів, і чорні закони, і вирок, і млість, і непритомність. А

потім — цілковите забуття всього подальшого, того, що лише опісля і то коштом важких зусиль пощастило мені бодай тьмяно пригадати.

Я лежав, усе не розплющуючи очей. Я відчував, що лежу горілиць і що мене розв'язано. Коли я простяг руку, вона важко впала на щось вологе й тверде. Так пролежала вона довший час, поки я силкувався збагнути, де я і що зі мною діється. Попри все своє бажання я не наважувався розплющити очі, жахаючись першого погляду на довколишнє. Не те щоб я боявся побачити щось відворотне, ні,— мені ставало моторошно саме від думки, що я не побачу геть нічого! Нарешті у відчайдушному пориві я хутко розплющив очі. Найгірші мої побоювання таки справдились! Мене облягала чорнота вічної ночі. Я задихався. Морок стояв такий густий, що аж гнітив, аж душив мене. Повітря було страшенно затхле. Я лежав усе так само непорушно й силкувався спромогтись на думку. Я воскрешав у пам'яті звичаї інквізиторського судочинства, намагаючись із цього з'ясувати своє нинішнє становище. Вирок уже оголосили, і то дуже давно, як мені здавалося. Але я й на хвильку не припускав думки, що я мертвий. Таке припущення, хоч би що ми там читали в романах, зовсім не сумісне з реальною дійсністю. Але ж де я і що зі мною? Я знав, що засуджених на смерть звичайно страчують на аутодафе, і одне з них було призначено на вечір того дня, коли відбувся мій суд. Невже мене залишили у в'язниці чекати кілька місяців до наступної страти? Ні, таке неможливе. Виконання вироку не заведено, надовго відкладати. Та й те сказати, що моя в'язниця, як і всі камери смертників у Толедо, мала кам'яну підлогу й трохи світла до неї таки просочувалося.

Раптом страшна думка примусила всю кров шугнути мені до серця, і я знову — цим разом ненадовго — знепритомнів. Прийшовши до пам'яті, я відразу схопився на ноги, дарма що кожна моя жилка тремтіла. Я став несамовито нишпорити руками круг себе. Нічого не намацуючи, я, одначе, боявся крок ступити, щоб не впертись у стіну могильного склепу. Мене заливав піт, холодні великі краплі зросили моє чоло. Кінець кінцем ця невпевненість стала просто нестерпною, і я обережно рушив з місця, протягши наперед руки, а очі мої, аби вловити бодай промінчик світла, аж мало з орбіт не вилазили. Я ступав знов і знов, але довкола були все

ті самі чорнота й порожнеча. Дихати стало легше. В мені певнішала думка, що моя доля, в усякому разі, не найстрашніша з можливих.

Я обережно ступав далі, а тим часом мені пригадувалися тисячі глухих чуток про страхіття Толедо. Про тутешні підземелля розповідали неймовірні історії; як на мене, то все були вигадки, а проте вигадки такі дивовижні й до того моторошні, що їх переказувано лише пошепки. Чи судилося мені загинути з голоду в цьому підземному світі мороку? А чи мені готують якусь іншу, ще страхітливішу, долю? Що скінчитись мало моєю смертю, і то смертю надзвичайно лютою — в цьому я й не міг сумніватись, добре знаючи вдачу своїх суддів. Єдине, що мене бентежило, чи то пак непокоїло,— це коли і як.

Простягнені мої руки нарешті вперлися в якусь тверду перепону. То була стіна, мабуть, мурована з каменю — дуже гладенька, ослизла й холодна. Я рушив далі попід стіною, обережно ступаючи кожен крок — декотрі з давніх розповідей доброго нагнали на мене страху! Але таким способом мені ще пощастило б визначити розмір підземелля: я міг обійти його навколо й повернутися до того місця, звідки розпочав, зовсім цього й не помітивши — такою-бо майже ідеально рівною здавалася стіна. Тоді я кинувся шукати ножа, що мав у кишені, коли мене вели на суд,— але ніж зник, та й на мені була тепер інша одежа — халат із цупкого полотна. Я гадав устромити ножа в шпарку між камінням, щоб таким чином позначити початок дороги. Однак тепер ось постало ускладнення — начебто й мізерне, за тодішнього хаосу в моїх думках воно спершу видалося просто неподоланним. Я відірвав стяжку з окрайки халата й розтяг її на підлозі на всю довжину під прямим кутом до стіни. Коли я напомацки обстежуватиму свою в'язницю, то, обійшовши коло, неодмінно повернуся до цієї стяжки. Так принаймні снувалися мої думки; але ж я не зважив ані на розміри підземелля, ані на своє власне знесилення. Підлога під ногами була волога й ковзка. Якийсь час я ще шкутильгав уперед, а потім спіткнувся й упав. Украй виснажений, я так і лишився лежати долі, і незабаром мене зморив сон. Прокинувшись і простягти руку, я знайшов обіч себе невеличку хлібину й глечик з водою. Занадто слабосилий, щоб задуматися, звідки вони тут узялися, я,

одначе, пожадливо з'їв хліб і випив воду. Невдовзі по тому я знов почав обходити в'язницю і, хоч тяжко втомився, а все-таки добрів до полотняної стяжки. Перед тим як упасти, я нарахував п'ятдесят два кроки; тепер я пройшов ще сорок вісім,— разом, отже, сто кроків. Беручи два кроки за ярд, я виснував, що в'язниця має десь так п'ятдесят ярдів у обводі. Стіна, одначе, мала чимало виступів і заглибин, через що годі було встановити, якої форми цей склеп,— я-бо майже певен був, що це склеп.

У своїх обстеженнях я ледве чи мав якусь мету і вже, безперечно, не мав жодної надії; а проте якась дивна допитливість підохочувала мене не кидати пошуків. Відійшовши від стіни, я вирішив перейти впоперек свою темницю. Спочатку я ступав вельми сторожко, бо підлога, хоч і тверда, все-таки була підступно слизувата. Врешті я набрався духу й став ступати вже певніше, намагаючись іти по змозі прямою лінією. Я вже пройшов так із десять-дванадцять кроків, коли це раптом перечепився через надірвану окрайку халата і важко гепнувся долілиць.

Ошелешений падінням, я лише за кілька секунд помітив одну разючу обставину, що спершу була не привернула моєї уваги. Я лежав, підборіддям доторкаючись підлоги, але ось що дивувало: мої губи й верхня частина голови зависли в повітрі, дарма що опустилися неначебто нижче від підборіддя. І водночас чоло мені зволожили липучі випари, а в ніздрі вдарив своєрідний запах плісняви. Я простяг руку вперед і аж здригнувся, пересвідчившись, що моє тіло лежить на самому краєчку круглого провалля, глибини якого я, звісно, не міг і приблизно визначити в ту хвилину. Обмацуючи його муровану стіну, я спромігся відломити грудочку тиньку й кинув у прірву. Чимало секунд я слухав, як вона лунко відскакує від стін ями, все нижче й нижче, аж нарешті почувся глухий сплеск води, повторений гучною луною. Ту саму мить десь угорі наді мною хутко так неначе відчинились і зразу ж зачинились якісь двері, слабкий промінчик світла розтяв морок і тут-таки й погас.

Я виразно побачив, яку долю мені вготовано, і поздоровляв себе, що так вчасно спіткнувся й упав. Ще один крок — і я попрощався б зі світом.

Це була б саме така смерть, розповіді про яку раніше мені здавалися брехливими й недотепними вигадками на карб інквізиції. Жертви її тиранії мали на свій вибір або смерть у моторошних фізичних муках, або ж смерть у найжахливіших душевних стражданнях. Мені, очевидно, судилося друге. Від тривалих мук нерви мої розхиталися до того, що я здригався навіть на звук власного голосу, і взагалі відповіднішого за мене об'єкта для таких тортур годі було й знайти.

Тремтячи всім тілом, я відповз назад до стіни: краще вже смерть на місці, аніж ризикувати можливістю опинитись в одному з цих страхітливих проваль, що їх уява малювала мені мало не на кожному кроці в моїй в'язниці. Бувши в інакшому стані, я, можливо, наважився б ураз покінчити з усім своїм лихом та й кинувся б сторчголов у прірву, але тепер з мене зробився страшенний боягуз. Не забув же я й колись читаного про ці жахітливі провалля: споруджено їх аж ніяк не для того, щоб відразу позбавляти людину життя.

У своєму збудженні я довгі години не міг склепити очей, але кінець кінцем таки задрімав. Прокинувшись, обік себе я знайшов, як і попереднього разу, хлібинку й глечик з водою. Мене доймала пекуча спрага, і я вихилив глечик одним духом. До води, певно, домішали щось снодійне, бо тільки-но я випив, як мене знову здолала дрімота. Я заснув глибоким сном — непорушним, немов у могилі. Чи довго сон тривав — цього я, звичайно, не міг знати; проте коли я знову розплющив очі, довкола мене розвиднилося. В неприродному жовто-зеленому світлі, джерело якого відкрилося мені лише згодом, я побачив розмір і обриси в'язниці.

Щодо величини її, то я дуже був помилився: обвід стін сягав лише двадцяти п'яти ярдів, не більше. Помилка в моїх розрахунках завдала мені марного клопоту на добру часину — марного й справді, як подумати, що я перебував у таких страхітливих обставинах, а от сушив собі голову розмірами темниці. Але мені страх закортіло з'ясувати всі деталі, і я заходився розмірковувати, де ж саме схибив. Кінець кінцем мені проясніло. Вперше спробувавши дослідити в'язницю, я пройшов до того

моменту, як упав, п'ятдесят два кроки — стяжка полотна була від мене тоді, певно, за який крок чи два, тобто я вже, власне, майже обійшов склеп по обводу. Потім я впав і заснув, а прокинувшись, очевидячки, рушив у зворотному напрямку,— тим-то мені обвід склепу й видався мало не вдвічі довшим, аніж був насправді. А сум'яття в думках не дало змоги завважити, що на початку стіна була ліворуч від мене, а під кінець — уже праворуч.

Так само хибний висновок я був зробив і щодо форми в'язниці. Обходячи її навпомацки, я знаходив чимало кутів, через що й подумав, що вона дуже неправильна формою,— оце так разюче суцільний морок впливає на людину, що пробудилася з летаргії або й сну! Кути виявилися просто нерівномірно розташованими неглибокими впадинами, чи-то нішами. Загалом же в'язниця була квадратова формою. Стіни, начебто викладені з каменю, як мені спершу видалося,— насправді були з величезних плит заліза чи якогось іншого металу, шви між якими або стики й утворювали впадини. Металеву поверхню всуціль покривала чиясь нездарна мазанина — всілякі бридкі й відразливі подоби, породжені забобонними уявленнями ченців про потойбічне життя. Скелети у погрозливих позах, що мали втілювати демонів, та й інші, куди страхітливіші образи спотворювали геть усю стіну. Я завважив, що обриси цих химер проступали досить чітко, тоді як барви, здавалося, вицвіли й потьмяніли, ніби від вологи. Підлога, як я тепер побачив, була кам'яна. Посеред приміщення зяяв отвір круглого провалля, що його пащі мені пощастило уникнути; але провалля було тільки одне.

Усе це я розгледів нечітко й то з великою натугою, бо тепер моє тіло лежало вже не так, як до сну. Тепер я був простягнений горілиць на весь зріст на низькій дерев'яній лаві, прив'язаний до неї довгою ремінякою, що скидалася на попругу. Ремінь багатьма звивами обсновував мої руки, ноги й усе тіло, залишаючи вільною саму тільки голову та почасти ліву руку, щоб я міг на превелику силу дотягтись до глиняної миски з їжею, яка стояла збоку на підлозі. Але глечика, на лихо мені, не стало. Кажу "на лихо", бо мене пекла нестерпна спрага. А наміри моїх катів, здається,

були спрямовані на те, щоб ще й посилити цю спрагу, бо м'ясо в мисці вони присмачили гострою приправою.

Глянувши вгору, я побачив стелю своєї в'язниці. Вона була футів на тридцять-сорок від підлоги і будовою не дуже відрізнялася від стін. На одній з її плит увагу мою привернуло своєрідне зображення. То була намальована постать Часу, як її звичайно показують, тільки що замість коси вона тримала,— чи то мені так видалося при побіжному погляді,— довжелезний маятник, як то буває на старовинних дзиґарях. Щось у вигляді цього механізму змусило мене, одначе, придивитись до нього пильніше. Зображення маятника було саме наді мною, і мені нараз привиділося, що він рухається. Ще за мить я й переконався в цьому. Вимахи маятника були короткі і, звісна річ, повільні. Кілька хвилин я стежив за ним, пройнятий страхом, але ще більше — подивом. Утомившись нарешті спостерігати його монотонний рух, я відвів погляд убік.

Нараз легкий шемріт привернув мою увагу, і, зиркнувши на підлогу, я побачив кількох здоровенних щурів, що повиповзали з провалля, розташованого в полі мого зору, праворуч від мене. Вони надбігали просто на очах у мене, і то цілою ордою — пожадливі, хапливі, приваблені запахом м'яса. Відтоді мені доводилось докладати чималих зусиль і дуже пильнувати, щоб вони не допалися до миски.

Минуло з півгодини, а може, й ціла година (адже уявлення мої про біг часу були дуже приблизні), поки я знову звів очі вгору. Те, що я побачив, ошелешило мене і вразило. Вимахи маятника подовшали мало не на ярд. Як наслідок цього, і швидкість набагато зросла. Але найдужче занепокоїла мене думка, що він помітно знизився. Я тепер завважив — годі й казати, з яким жахом! — що нижня його частина становить лискучий сталевий півмісяць, десь так із фут завдовжки від ріжка до ріжка; самі ріжки були задерті вгору, а спід півмісяця здавався гострим, немов лезо бритви. Це півколо, масивне й важке з вигляду, грубшало догори, подібно до леза бритви, і трималося на товстому мідяному пруті. Коливаючись, маятник зі свистом розтинав повітря.

Тепер я вже не сумнівався, яку саме страхітливу долю приготувала мені чернецька вимисливість. Інквізитори довідалися, що я розгадав таємницю провалля — провалля, що його жахіття призначалися саме для таких запеклих єретиків, як я, провалля, що було втіленням пекла, найдовершенішим, як свідчив поголос, з усіх їхніх тортур. Не впав я в провалля зовсім випадково, а мені ж було відомо, що муки в цій катівні обов'язково повинні охоплювати своїх жертв зненацька, несподівано. А що я спіткнувся, не дійшовши до провалля, то тим самим порушився їхній диявольський план скинути мене в безодню, і тепер мені лишалося сподіватись — вибору-бо не було — інакшої, лагіднішої загибелі. Лагіднішої! Хоч як мені було тяжко, я аж посміхнувся, що от таке слово вжив у такій ситуації.

Чи варто розповідати про довгі, довгі години більш ніж смертельного жаху, коли я безперестанку рахував енергійні вимахи леза? Дюйм за дюймом, дрібка за дрібкою,— так повільно, що, здавалося, віки збігають, поки це завважиш,— маятник спускався все нижче й нижче. Минуло скількись днів — можливо, чимало їх .— і він уже вигойдувався так близько наді мною, що їдучий його подих віяв мені в саме лице. Запах гострої сталі дражнив мої ніздрі. Я благав, я затято молив небо, щоб маятник швидше вже розтяв мені тіло. У дикій знетямі я поривався підскочити вгору, назустріч вимахам страхітливої шаблюки. А тоді раптом падав назад і спокійно лежав та всміхався до цієї блискітливої смерті, немов дитина до якоїсь рідкісної цяцьки.

І знову я впав у цілковиту непритомність,— ненадовго, очевидно, бо, прийшовши до тями, я не завважив, щоб маятник був тепер нижче. А проте — може, й надовго, бо ж мої кати стежили за мною і, отже, могли навмисне зупинити рух маятника, коли я зомлів. Опритомнівши, я відчув себе дуже, просто невимовно слабосилим і виснаженим, ніби після тривалого недоїдання. Хоч яких я тоді зазнавав мук, людська природа моя потребувала їжі. Болісно напружившись, я простяг ліву руку, наскільки дозволяв ремінь, і дістав ті мізерні рештки м'яса, що залишилися після щурів. Коли я поклав у рот перший шматочок недоїдків, мене раптом осяйнула якась напівсформована думка,

сповнена радості чи то, може, надії. Але що спільного я міг мати з надією?! Кажу ж бо, то була думка напівсформована, з тих, що ото так і не встигають до кінця сформуватись у свідомості. Я відчув тільки, що в ній була радість чи то надія і що вона в зародку й померла. Марно я силкувався повернути її, прояснити. Тривалі страждання майже дощенту знесилили мій розум. Я став недоумком, ідіотом.

Площина, в якій коливався маятник, була під прямим кутом до мого тіла. Я бачив, що півмісяць має перетяти мене саме по грудях. Маятник черкне полотно, повернеться і черкне ще раз, тоді ще і ще. Дарма, що вимахи його страшенно широкі (десь так із тридцять футів чи й більше), а сила, з якою він свистячи розтинає повітря, така, що проти неї й ці залізні стіни ніщо,— півмісяць кілька хвилин лише те й робитиме, що буде розрізувати мій халат. На цій думці я зупинився. Далі я не важився рушати. Я вперто зосереджував на ній усю увагу, немовби міг тим затримати опускання сталі. Я намагався думати про те, який звук буде, коли півмісяць прорізатиме одяг, про те, який своєрідний дрож викликає в людині тертя матерії об тіло. Я міркував про всі ці дрібниці, аж поки вони мені геть набридли.

Вниз і вниз розмірено сповзав маятник. Швидкість його вимахів я протиставив повільності спускання, і знаходив у цьому якусь неприродну втіху. Мах праворуч, мах ліворуч, туди й сюди, повискуючи, немов грішна душа в пеклі,— отак скрадливою тигрячою ходою він підступав усе ближче до мого серця. Я то сміявся, то вив — залежно від того, яка думка брала гору.

Вниз, неухильно й безжалісно вниз! Маятник коливався вже за три дюйми від моїх грудей! У нестямі я несамовито заборсався, силкуючись вивільнити ліву руку. Вона була вільна лише до ліктя. Натужуючись, я міг рухати нею від миски на підлозі й до рота, але не далі. Якби мені розірвати ремінь на лікті, я б ухопив рукою маятник і спробував його зупинити. Хоча то було б усе одно, що лавину зупинити!

Вниз, безупинно й нестримно вниз! Я задихався і шарпався при кожному вимахові маятника. Пройнятий марним розпачем, я не відводив від нього погляду, стежачи, як він падає донизу й злітає угору, і щоразу, коли сталеве вістря наближалося, мимоволі заплющував очі, хоч смерть дарувала б мені визволення,— о, так, справжнє визволення! І все-таки кожен нерв у мені тріпотів, коли я уявляв, як ледь помітне опускання механізму вгородить цю гостру лискучу сокиру в мої груди. Це надія змушувала тріпотіти мої нерви, а все тіло — скулюватись. Це надія, та сама надія, що тріумфує навіть під тортурами, що нашіптує слова втіхи навіть рокованому на смерть у катівнях інквізиції.

Я побачив, що яких десять-дванадцять вимахів, і сталь торкнеться халата; і водночас із цим спостереженням мій розум раптом прояснився і зосередився, підвладний цілковитому спокоєві розпачу. Вперше за багато годин, а може, і днів, я почав думати. Нараз я здогадався, що пута чи то попруга, якою мене перев'язано, з одноцільного ременя. Досить лише в одному місці гострому, наче лезо, півмісяцеві черкнути по ременю, як він трісне, і я лівою рукою зможу розснувати з себе решту пут. Але ж яка небезпечна буде близькість сталі в ту мить! Найменший хибний порух — і тобі смерть! Тож хіба ймовірно, щоб мої мучителі не передбачили такої змоги й не вбезпечилися перед нею? І чи можна сподіватися, що півмісяць пройде саме там, де пута обвивають мені тіло? Боячися зневіритись у своїй мізерній і, здається, останній надії, я трохи підвів голову, щоб глянути собі на груди. Попруга обсновувала мої кінцівки й тулуб в усіх напрямках, але тільки не на шляху вбивчого півмісяця.

Та ледве встиг я покласти голову, як мене осяйнула — інакше й не скажеш,— друга половина тієї самої недокінченої ідеї визволення, що тьмяно промайнула у мене в мозку, коли я був підніс шматочок їжі до своїх зашерхлих уст. Тепер переді мною була вся думка — хирлява, не зовсім твереза й не зовсім чітка,— але таки вся повністю. І я відразу з гарячковим завзяттям розпачу заходився її здійснювати.

Вже чимало годин круг невисокої лавки, де я лежав, кишма кишіло щурів. Вони були хижі, нахабні й ненажерні, і раз у раз глипали на мене своїми червоними очицями, неначе впевнені, що тільки-но я перестану ворушитися, як зроблюся їхньою здобиччю. "І що вони там їдять у цьому колодязі?" — подумалось мені.

Як я не відганяв їх, вони зжерли мою їжу мало не всю до крихти. Я безнастанно вимахував рукою над мискою, але, неминуче одноманітні, ці рухи кінець кінцем перестали відлякувати щурів, і ці ненатлі хижаки дедалі частіше вгороджували гострі зуби в мої пальці. Тож тепер я рештками жирного й пряного їстива щедро змастив ременя, куди лише здужав дістати, а тоді відвів руку від миски й завмер.

Спершу ненажерливих гризунів ошелешила й налякала раптова непорушність людини на лавці, і вони панічно сахнулись назад, а декотрі то й у колодязь шаснули. Але це тільки на хвильку: я недарма розраховував на їхню ненатлість. Завваживши, що я лежу без ніякого поруху, один-два сміливіші з них скочили на лавку й обнюшили ременя. То було наче гасло до загального нападу. З колодязя посунули цілі нові гурти щурів. Вони видиралися на лавку, переповнювали її, сотнями товклися в мене по тілі. Розмірений рух маятника анітрохи їх не лякав. Уникаючи його ударів, вони заповзялися коло намащеного ременя. Щурі тислися один на одного, і товпище їхнє на мені щораз більшало. Вони вовтузились у мене на шиї, холодні їхні губи доторкались моїх губів; їх було стільки, що я мало не задихався під ними, огида, для якої і слова нема в людській мові, наповнювала мені груди й чимось важким та липучим холодила серце. Але ще хвилина, і я відчув, що кінець уже близько. Пута помітно слабшали. Я знав, що в кількох місцях їх уже перегризено.

Понадлюдським напруженням волі я примусив себе лежати непорушно.

Я таки не помилився у своїх розрахунках, і терпів недаремно! Нарешті я відчув, що я вільний. Попруга обривками звисала з мого тіла.

Але маятник тим часом уже майже черкав мені груди. Він уже роздер полотно, розрізав білизну під нею. Ще два вимахи, і гостре відчуття болю пронизало кожен мій нерв. Та мить визволення настала! Я ледь поворушив рукою, і мої рятівники гамірливо сипонули врозтіч. Сторожким рухом — обережно й помалу, спочатку вбік, а тоді назад — я вислизнув з обіймів ременя, і півмісяць уже не міг дістати до мене. Бодай на часину, але я таки став вільний!

Вільний — і в лабетах інквізиції! Ледве-но я ступив на кам'яну підлогу зі свого дерев'яного ложа тортур, як рух пекельної машини зупинився і якась невидима сила підняла її вгору, через стелю. Це було для мене наукою, що вкинула моє серце в розпач. За кожним моїм рухом, безперечно, стежать. Вільний! Я уник однієї мученицької смерті, щоб потрапити в пащеку до іншої, ще жахливішої. Подумавши це, я зміряв тривожним поглядом залізні стіни, що в них замикався мій світ. У приміщенні діялося щось незвичайне, заходила якась зміна, хоч я й не міг спершу зрозуміти, яка саме. Я став сушити собі голову уривчастими непевними здогадами, на багато хвилин поринувши у напівдрімотне забуття. Тремтячи зі збудження, я вперше за ввесь час збагнув, звідки береться те жовто-зелене світло, що осяває в'язницю. Воно ллялося зі щілини у півдюйма завширшки, яка тяглась низом попід усіма стінами в'язниці. Виглядало, отже, на те — певніше сказати, так і було,— що стіни лише прилягають до підлоги. Я спробував зазирнути у щілину, але намарно.

Підвівшись на ноги, я раптом зрозумів причину тих таємничих змін, що відбувалися в приміщенні. Раніш я помітив, що хоча обриси зображень на стінах і були досить чіткі, барви здавались бляклими й потьмянілими. Але тепер ці барви почали яснішати, щомить дужче й дужче, і їхній пекельно яскравий блиск надавав примарним диявольським постатям такого вигляду, що примусив би здригатись і міцніші нерви, ніж у мене. Очі демонів, до моторошного живі й страхітливі, втуплювались у мене з усіх куточків в'язниці, навіть звідти, де раніш нічого не було видно, і ряхтіли зловісним вогнем, що моїй збудженій уяві ніяк не міг здатися нереальним.

Де ж пак,— нереальним! Навіть коли я дихав, у ніздрі мені вдаряв дух розпеченого заліза. Задушливі випари сповнювали в'язницю. Щохвилі жаркіше пломеніли очі, що стежили за моїми стражданнями. Дедалі густіший багрець розливався по жахітних почварах на стінах. Я задихався! Мені дух забивало! Тепер мені стало ясно, що надумали мої мучителі, ці безжальні кати, демони з демонів. Я відступав від розпашілого металу до середини камери. Думка про холодок колодязя наче бальзамом зцілила мені душу,— мені, загроженому з усіх боків огненною смертю. Я кинувся до смертедайного краю провалля. Мій зморений зір заглянув униз. Сяйво від розжареної покрівлі освітлювало найглибші закутини колодязя. І все-таки якусь хвильку нестями дух мій не годен був збагнути суть того, що я побачив. Та нарешті вона силою пробилась... проклала собі шлях до моєї свідомості... вогнем опекла мій трепетний мозок! О! язик мій німіє! о! жахіття! о! будь-яке жахіття, лиш не це! З пронизливим криком я відсахнувся від краю колодязя і, закривши обличчя долонями, гірко заридав.

Жарота швидко посилювалась, і я, трясучись, немов у гарячці, знову підвів очі. В камері вдруге заходили зміни — цим разом інакшою ставала її форма. Як і попереднього разу, я спочатку марно силкувався зрозуміти те, що відбувалося, чи бодай хоч добрати в ньому ладу. Але непевність тривала не довго. Двічі я уник судженої мені долі, тим самим розпаливши мстивість інквізиторів, і Владар Жахіть вирішив більше не зволікати зі мною. В'язниця раніш була квадратова. Тепер же я побачив, що два її залізних кути зробилися гострими, а решта два, відповідно,— тупими. Ця страхітлива зміна наставала хутко, з якимось приглушеним гуркотом чи то, може, стогоном. В одну мить приміщення набрало форми ромба. Але воно змінювалось і далі — я вже не мав надії, та й бажання, щоб ту зміну спинити. Я ладен був пригорнути до своїх грудей ці червоні стіни, ці шати вічного супокою. "Смерть,— казав я собі,— будь-яка смерть, аби лиш не в колодязі!" Ото я був дурень! Не втямив одразу, що саме в колодязь і мало загнати мене розжарене залізо! Чи ж міг я витримати таку гарячінь? Та навіть якби й міг, то чи ж би не мусив відступити під натиском стін? А ромб усе вужчав, дедалі швидше, не полишаючи мені часу на міркування. Центр його, тобто там, де було найширше, містився

прямо над розчахнутим проваллям. Я точився назад, але стіни, зсовуючись, невблаганно підпирали мене вперед, до колодязя. Кінець кінцем для мого попеченого й скорченого тіла не лишилося й дюйма опори на твердій підлозі в'язниці. Я вже не змагався. Останній передсмертний зойк розпачу, голосний і довгий, вирвався з моїх уст. Я відчував, що вже ледь тримаюся на самому крайчику... Я відвів погляд...

Аж раптом — незграйний гул людських голосів! Гучний рик, неначе безлічі сурм! Різкий скрегітливий гуркіт, неначе тисячі громів! Вогненні стіни раптом оступилися назад. Чиясь простягнена рука схопила мене за плече в ту саму мить, коли я вже падав, непритомніючи, у прірву. То був генерал Ласаль.

Французьке військо вступило в Толедо. Інквізиція опинилася в руках своїх ворогів.